

Интердисциплинарност когнитивне наратологије

Соња Ђорић

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Мастер академске студије филологије
sonjadjoric1993@gmail.com

Апстракт: *Радам је указано на интердисциплинарни карактер посткласичне наратологије, са тежиштем на когнитивној наратологији, чија се интердисциплинарност огледа у утицају когнитивне психологије, когнитивне лингвистике, неурологије, филозофије ума, квантне физике. Идеје когнитивне наратологије интерпретиране су на концептима Дејвида Хермана, Мари-Лор Рајан, Монике Флудерник, Брајана Ричардсона, Елен Сполски, Ричарда Волиа.*

Кључне речи: *интердисциплинарност, когнитивна наратологија, посткласична наратологија.*

Иако се корени наратологије могу пронаћи у текстовима Платона („Држава“) и Аристотела („О песничкој уметности“), за прави почетак наратолошких истраживања узима се 1966. година када је објављен програмски текст Ролана Барта „Увод у структуралну анализу приповедног текста“ у француском часопису *Communications*, а убрзо је уведен и термин наратологија 1969. године (Цветан Тодоров, *Grammaire du Décaméron*).¹ Наратологија је доживела врхунац 70-их и 80-их година 20. века, у периоду који данас одређујемо као класична наратологија.

До преокрета у наратологији долази 80-их година када је у друштвено-хуманистичким наукама дошло до „наратолошког заокрета“ (*narrative turn*) у оквиру кога је наратологија добила своје место у овим наукама. „Narativni zaokret uslovio je svest o tome da su narativi centralni u mnogim oblastima kulture, od autobiografije, istorije i psihologije, preko prirodnih nauka, do bankarstva i, čak, sporta“². Отпочела је посткласична фаза наратологије. Сам термин посткласична наратологија увео је Дејвид Херман 1999. године у зборнику „Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis“: „Postklasična naratologija, koja ne bi trebalo da se spaja sa poststrukturalističkim teorijama pripovedanja, sadrži klasičnu naratologiju kao jedan svoj segment, ali je obeležena obiljem novih metodologija i istraživačkim hipotezama te predstavlja okrilje novim perspektivama o formi i funkcijama samog narativa. Postklasična naratologija ne preispituje samo granice, već i mogućnosti starijih strukturalističkih modela pripovedanja, slično postklasičnoj fizici koja ne odbacuje klasične njutnovske modele, već nanovo promišlja njihove konceptualne podsticaje i

¹ Као претече проучавалаца наратологије издвојени су руски формалисти и В. Проп са „Морфологијом бајке“. Аутори који су дали допринос класичној наратологији су: Ж. Женет („Дискурс наративног текста“), С. Четмен („Прича и дискурс“), Б. Успенски (Поетика композиције“), М. Бал („Наратологија“), Ш. Римон-Кенан („Наративна поетика“).

² D. Milutinović, „Postklasična naratologija“. U: *Svet u književnosti – književnost u svetu*, ed. Bojana Dimitrijević, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 2014, str. 359.

preispituje oblasti njihove primene³.

Херман наглашава да смо сведоци „наратолошке ренесансе“⁴ која се огледа у експанзији активности на пољу наратолошких студија. Те активности подразумевају објављивање зборника, темата, часописа који преосмишљавају и реконтекстуализују поставке класичне наратологије. Истиче да се наратологија претворила у наратологије – структуралистичко теоретисање прерасло је у мноштво метода за наратолошку анализу⁵.

Истраживања су показала аспекте наративног дискурса које је класична наратологија занемарила. Феминисткиње су указале на то да старе наратолошке теорије не разматрају како питање пола утиче на производњу и процесуирање прича, неки истраживачи су се окренули пољима као што су вештачка интелигенција, хипертекст, психоанализа, лингвистика. Херман прави паралелу између посткласичне наратологије и посткласичне физике која не одбацује класичне њутновске моделе, већ их преиспитује и промишља као што посткласична наратологија преиспитује границе и могућности структуралистичких модела приповедања⁶, илуструјући разлике између класичне и посткласичне наратологије са циљем да покаже како посткласична достигнућа могу да обогате интерпретацију. Херман наглашава неопходност реконтекстуализације три домена истраживања везана за различите нивое наратолошке структуре (наратологија и наративна граматика, поетика фикције, реторичка анализа фикције), будући да су еволуирали и постали испреплетени након друге експлозије наратолошког знања⁷ и инсистира на контекстуализацији која подразумева трансформацију од текстоцентричних модела ка моделима који подразумевају

³ D. Herman, „Introduction: Narratologies“. In: *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*, ed. David Herman, Ohio State University Press, 1999, str. 2–3.

⁴ *Isto*, str. 1.

⁵ *Isto*, str. 1.

⁶ *Isto*, str. 3.

⁷ *Isto*, str. 10.

узајамно дејство између наративних форми и контекста наративних интерпретација. Касније ће увести и појам „контекстуалног усидрења“ под којим подразумева „relацију између приче коју читаоци тумаче и контекста unutar kog se прича тумачи“⁸.

Експанзија, мултиперспективизам и мултидисциплинарност посткласичне наратологије говоре о њеној динамичној природи.⁹ Евидентни су утицаји: когнитивне психологије, когнитивне лингвистике, неурологије, филозофије ума, квантне физике. Отуда су у оквиру посткласичне наратологије развијене: афективна, природна, неприродна, трансмедиална, реторичка, као и когнитивна наратологија. „U fokus svog interesovanja kognitivna naratologija stavlja ona mentalna oruđa, procese i aktivnosti koji omogućavaju konstruisanje i razumevanje narativa. Ona odgovara na pitanja na koji način narativ stvara i daje smisao ljudskom iskustvu, šta se nalazi u osnovi čovekove težnje za pripovedanjem i recepcijom priča, koji obrasci učestvuju u njihovom procesuiranju/interpretaciji“¹⁰. Неки од њених најзначајнијих представника су: Дејвид Херман, Моника Флудерник, Мари-Лор Рајан, Брајан Ричардсон, Хилари Даненберг, Елен Сполски, Ричард Волш, Снежана Милосављевић Милић.

Херман у тексту „Storytelling and The Sciences of Mind: Cognitive Narratology, Discursive Psychology, and Narratives in Face-to-Face Interaction“ даје допринос наратолошким истраживањима ослањајући се на идеје социјалне психоло-

⁸ D. Herman, 2004, nav. prema S. Milosavljević Milić „Kognitivna naratologija“. U: *Virtuelni narativ: Ogledi iz kognitivne naratologije*, Niš: Filozofski fakultet; Novi Sad; Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2016, str. 10.

⁹ Динамичке токове актуелних наратолошких истраживања прати Европска наратолошка мрежа (ENN) кроз одржавање конференција сваке друге године. Прва конференција била је одржана у Хамбургу 2009. године на тему „Mind – Narrative – Ethics“. На истом задатку налази се и Међународно друштво за проучавање наратива (ISSN) чије се конференције одржавају сваке године почев од 1986. године, као и Наратолошки центар у Нишу, једини такве врсте на Балкану.

¹⁰ S. Milosavljević Milić, „Kognitivna naratologija“. U: *Virtuelni narativ: Ogledi iz kognitivne naratologije*, Niš: Filozofski fakultet; Novi Sad; Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2016, str. 10.

гије како би истражио везу између наратива и ума. Подсећа на две когнитивне револуције. Прва когнитивна револуција чији су представници дисциплине које укључују рачунарске науке, когнитивну психологију, лингвистику, неуропсихологију, наступила је средином 20. века као реакција против бихевиоризма. У оквиру ње, ум се редефинише као сервис за обраду информација који ради на хардверу мозга као физичког органа. Друга когнитивна револуција захтева да се ум ситуира у материјални контекст акција и реакција без смањења менталне активности према физичкој активности¹¹.

Мари-Лор Рајан (Marie-Laure Ryan) у тексту „Narratology and Cognitive Science: A Problematic Relation“ (2010) даје критички преглед „когнитивних“ приступа наративу, од научних студија базираних на скенирању мозга до психолошких експеримената и увођења концепата из дисциплина когнитивне науке. Под термином когнитивне науке подразумева се кровни термин који обухвата различите дисциплине: неурологију, вештачку интелигенцију, различите врсте психологије – еволуционистичку, социјалну и когнитивну, лингвистику и филозофију ума. Рајанова се бавила феноменом урањања (*immersion*) пре објаве научног чланка из психологије који говори о идеји да читаоци граде ментални модел наративног света који константно ажурирају како би узели у обзир промене описане у тексту, при чему степен резолуције менталне репрезентације варира у зависности од интересовања читалаца¹². Закључак психолога да читање о неком догађају стимулише делове мозга као што то чини директно искуство тог догађаја, при чему мозак производи различите сигнале када чита изоловане речи и када чита причу, Рајанова сматра редундантним, будући да је он већ био очигледан наратолозима¹³.

¹¹ D. Herman, „Storytelling and Sciences of Mind: Cognitive Narratology, Discursive Psychology, and Narratives in Face-to-Face Interaction“, *Narratives*, 15(3), 2007, str. 312.

¹² M. L. Ryan. *Narratology and Cognitive Science: A Problematic Relation*. <https://www.academia.edu/11912578/Narrative_and_Cognitive_Science_A_Problematic_Relation 3. 04. 2018, str. 2.

¹³ *Isto*, str. 2.

Рајанова идваја два разлога зашто когнитивне науке не могу ући у траг томе шта се дешава у мозгу док креирамо и процесуирамо наратив. Први разлог је комплексност мреже ума тако да није могуће дати тачну слику мозга по неуронима већ може да се индицира који регион мозга производи електронске активности. Други разлог је проблем како објаснити да свест као спиритуални феномен настаје у мозгу као физичком органу¹⁴.

Мари-Лор Рајан се позива на Херманов израз у дефинисању предмета когнитивне наратологије као „везе наратива и ума“ која може бити проучавана у три области: умови карактера, ментална активност читалаца, наратив као начин размишљања¹⁵. Традиционална литерарна критика, посебно под утицајем психоанализе, заинтересована је за ум као издвојен унутрашњи домен у коме тајни и подсвесни процеси као што су снови, жеље, илузије заузимају место. Класична наратологија додала је и каталог наративних техника кроз које ум може бити представљен у својој унутрашњости и тајности: ток свести, психонарацију, директан и индиректан дискурс¹⁶. У когнитивним наукама постоји „теорија ума“ која подразумева процес објашњења акције људи кроз интерференцију њихових менталних стања. Стављањем акцента на наратив као начин мишљења инсистира се не само на активности приповедања већ се усмерава пажња на значај наративне комуникације за развој људског ума и креирање социјалних веза¹⁷.

У оквиру когнитивне наратологије „kao tri ključne konceptualne paradigme mogu se izdvojiti: okviri i scenarija (frames and scripts), skalarni pristup i ukidanje binarnih opozicija, te svet priče (story world)¹⁸. Концепт оквира потиче од Марвина Минског (Marvin Minsky), концепт сценарија потиче

¹⁴ *Isto*, str. 3

¹⁵ *Isto*, str. 6.

¹⁶ *Isto*, str. 6.

¹⁷ *Isto*, str. 7.

¹⁸ S. Milosavljević Milić, „Kognitivna naratologija“. U: *Virtuelni narativ: Ogledi iz kognitivne naratologije*, Niš: Filozofski fakultet; Novi Sad; Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2016, str. 11.

од Роџера Шенка и Роберта Абелсона (Roger Schank and Robert Abelson). „Za Minskog (1979) frejmovi su metakoncepti, kulturno formirani, koji poseduju izvesnu stabilnost [...] Dok bi se frejmovi više odnosili na stanja i situacije, skripti i scenarija (Schank and Abelson 1977) predstavljaju stereotipne sekvence događaja, neku vrstu shematizovane akcije zadate okvirom“¹⁹.

Скаларни приступ обухвата, према Мари-Лор Рајан, скуп од осам услова унутар просторне, менталне, темпоралне „семантичке димензије“ и једне „формалне“, одн. „прагматичке“²⁰, док се „напуштање бинарних опозиција (прича–diskurs, pripovedno–doživljajno ЈА, стварни–implicitni autor, fiktivno–faktuelno, da pomenemo samo neke), najočiglednije manifestuje u prelazu sa samog pojma 'narrativ' na njegovo svojstvo – 'narrativnost'. Tekst se više ne određuje unutar 'granica pripovedanja', kako je glasio naslov jedne Ženetove studije, već po stepenu posedovanja narativnih svojstava. Umesto pitanja: Šta narativ jeste? Traže se odgovori na pitanje: Kako narativ saznajemo ili procesuiramo?“²¹.

У оквиру когнитивне наратологије развијена је „теорија могућих светова“ (*possible worlds theory*) ослањајући се на концепте Томаса Павела и Љубомира Долежала. Херман развија концепт света приче (*storyworld*) који „podrazumeva mentalne modele koji se tiču pitanja: ko/šta, sa kim, kada, gde, zašto i kako je neko nešto uradio u svetu u koji se recipijent prenosi“²².

Џоана Гавинс (Joanna Gavins) у књизи „Text World Theory: An Introduction“ даје допринос теорији светова текста која је заинтересована за то како су менталне репрезентације зване „светови текста“ конструисане. У теорији могућих светова читаоци граде могући свет који кореспондира са актуелним светом, при чему су сва достигнућа у проучавању когнитивног дискурса заснована на претпоставци о нераскидивој повезаности ума и тела²³. Текстурални светови

¹⁹ Isto, str. 11.

²⁰ Isto, str. 16.

²¹ Isto, str. 15–16.

²² Isto, str. 13.

²³ J. Gavins, *Text World Theory: An Introduction*. Edinburgh University Press,

су увек повезани са светом целокупног искуства читалаца који „[se] bavi neposrednom situacijom koja okružuje ljudska bića dok komuniciraju jedna sa drugima“²⁴.

Мари-Лор Рајан развија теорију виртуелних наратива и концепт урањања (*immersion*). У тексту „Cyberage Narratologie: Computers, Metaphor, and Narrative“ доводи у везу проучавање виртуелних наратива и рачунарске технологије. Најпре наглашава вокабулар који је класична наратологија позајмила из: традиционалне граматике, трансформационе граматике, геометрије, визуелних уметности, психологије, филозофије, да би се потом задржала на новом пољу на које је наратологија усмерена – пољу рачунарских технологија и сајбер културе. Схвата виртуелни наратив као неизоставни чинилац сваког наратива, како у његовој рецепцији у свести читаоца, тако и у текстуалним стратегијама. Постулира четири метафоре читања наратива: виртуелност, рекурзивни наративи, прозори и трансформације²⁵. Концепт рекурзивности посматра на следећи начин: „svaki put kada se novim okvirom aktivira novi nivo priče, tekst će pomeriti priču na onu stranu koja traži dovršavanje; jednom, kada se ta unutrašnja priča zaokruži, pažnja će se usmeriti ili vratiti ponovo na prethodni nivo“²⁶. Рајанова класификује наративе према типовима прозора које одређује као „narativnu jedinicu koja je razgraničena onim što može biti predstavljeno u tekstualnom svetu *jednim zahvatom*“²⁷. Под појмом „*morfinga*“ подразумева трансформације које се тичу облика, менталних, онтолошких, таксиномијских карактеристика, индивидуа, наратије и наратора²⁸.

Свој допринос типологији виртуелних наратива чије су подврсте: 1), „periferna moguća priča čije bi podvrste bile

2007, str. 36.

²⁴ *Isto*, str. 9.

²⁵ M. L. Ryan, 1999, nav. prema S. Milosavljević Milić, „Kognitivna naratologija“. U: *Virtuelni narativ: Ogledi iz kognitivne naratologije*, Niš: Filozofski fakultet; Novi Sad; Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2016, str. 26.

²⁶ *Isto*, str. 26.

²⁷ *Isto*, str. 30.

²⁸ *Isto*, str. 32.

kontračinjenice i hipotetička fokalizacija; 2) narativne negacije; 3) poređenja; 4) simulirani narativ²⁹ дала је Снежана Мило-сављевић Милић проучавањем негативних светова који су у дотадашњој литератури само назначени, потом проучавајући аспекте виртуелних светова који се односе на ликове, хронотоп, време, улоге виртуелног наратива у конституисању и динамици заплета приче, његове функције и значај за теорију урањања.

Моника Флудерник развија концепт „природне наратологије“ (*the natural narratology*). Флудерникова реинтерпретира Калерову (Culler) стратегију натурализације, те овај концепт редефинише као наративизацију. Према Калеру (Culler), читаоци, суочени са неразумљивошћу текстова, покушавају да нађу оквир који може да натурализује недоследности и чудности. Наративизација је процес натурализације који омогућава читаоцима да као наратив препознају оне врсте текстова који изгледају као ненаративни према параметрима прва три нивоа. Такве интерпретативне стратегије служе да натурализују текстове у смеру природних парадигми, нпр. омогућавајући реалистичну мотивацију која помаже да се обезбеди читљивост³⁰. Под процесом натурализације Флудерникова подразумева стратегије читања које непознато чине познатим³¹.

Брајан Ричардсон постулира концепт „неприродних наратива“ (*unnatural narratology*) „odnosno onih antimimetičkih narativa koji prikazuju u stvarnom svetu nemoguće scenarije i događaje dovodeći u pitanje osnovne empirijske kategorije identiteta, vremena i prostora. Brajan Ričardson (Richardson, 1987, 1997, 2000, 2002, 2006) je najznačajniji predstavnik ovog pristupa poznatog kao unnatural narratology koji kombinuje

²⁹ S. Milosavljević Milić, „Kognitivna naratologija“. U: *Virtuelni narativ: Ogledi iz kognitivne naratologije*, Niš: Filozofski fakultet; Novi Sad; Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2016, str. 42.

³⁰ M. Fludernik, *Towards a 'Natural' Narratology*, London, New York: Routledge, 1996, str. 33.

³¹ *Isto*, 34.

postmodernističku i kognitivnu naratologiju³².

Нова истраживања у когнитивној наратологији прате нова открића у когнитивним наукама како би их применили на тумачење наратива. „Za novi kognitivni zaokret indikativan je rad Elen Spolski (Ellen Spolsky) u kome se narativu pristupa iz homeostatičke perspektive – glad za narativom je specifičan oblik 'kognitivne gladi' i upravo su konzumacija i kreacija narativne fikcije, tvrdi Spolski, omogućili evolutivno napredovanje“³³. Други талас когнитивних наука донео је теорију сна и сањања Ричарда Волша (Richard Walsh).

Когнитивна наратологија је од великог значаја за интерпретацију целокупне књижевне традиције јер омогућава иновативан приступ књижевности и нова читања кроз интеграцију књижевности и когнитивних наука, будући да је уочена „potreba za povratkom književnosti da bi se razumela ljudska kognicija, to jest za proučavanjem narativa koje može doprineti teoriji uma“³⁴.

Закључак

У раду смо указали на карактеристике посткласичне наратологије која се јавила 80-их година 20. века када је у друштвено-хуманистичким наукама дошло до „наратошког заокрета“ и на одлике когнитивне наратологије, као једног од њених рукаваца. Доминантно обележје когнитивне наратологије јесте њен интердисциплинарни карактер видљив у утицају когнитивне психологије, когнитивне лингвистике, неурологије, филозофије ума, квантне физике. Указано је на однос наратологије и когнитивних наука кроз студије Дејвида Хермана и Мари-Лор Рајан. У центру ког-

³² D. Milutinović, „Postklasična naratologija“. U: *Svet u književnosti – književnost u svetu*, ed. Bojana Dimitrijević, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 2014, str. 363.

³³ S. Milosavljević Milić, „Kognitivna naratologija“. U: *Virtuelni narativ: Ogleđi iz kognitivne naratologije*, Niš: Filozofski fakultet; Novi Sad; Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2016, str. 17.

³⁴ *Isto*, str. 19.

нитивне наратологије јесу менталне активности које омогућавају креирање и процесуирање наратива. Њене кључне одреднице јесу: оквири и сценарија развијени под утицајем когнитивне лингвистике, затим скаларни приступ и укидање бинарних опозиција, те концепт света приче (*story world*). Тековине когнитивне наратологије су: теорије могућих света (*possible worlds theory*) која се ослања на концепте Томаса Павела и Љубомира Долежала, теорија виртуелних наратива и концепт урањања (*immersion*) Мари-Лор Рајан, концепт природне наратологије (*natural narratology*) Монике Флудерник, „неприродни наративи“ (*unnatural narratology*) Брајана Ричардсона, хомеостатички приступ наративу Елен Сполски, теорија сна и сањања Ричарда Волша. Други талас когнитивних наука потенцира значај когнитивне наратологије за проучавање људске когниције и за нове интерпретације књижевности.

Литература:

- Fludernik, M. (1996). *Towards a 'Natural' Narratology*. London, New York: Routledge.
- Gavins, J. (2007). *Text World Theory: An Introduction*. Edinburgh University Press.
- Herman, D. (1999). „Introduction: Narratologies“. In: *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*. ed. David Herman, Ohio State University Press.
- Herman, D. (2007). „Storytelling and Sciences of Mind: Cognitive Narratology, Disursive Psychology, and Narratives in Face-to-Face Interaction“. *Narratives*, 15(3), p. 306–334.
- Milosavljević Milić, S. (2016). „Kognitivna naratologija“. U: *Virtuelni narativ: Ogledi iz kognitivne naratologije*. Niš: Filozofski fakultet; Novi Sad; Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Milutinović, D. (2014). „Postklasična naratologija“. U: *Svet u književnosti – književnost u svetu*. ed. Bojana Dimitrijević. Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, str. 358–369.
- Ryan, M. L. *Narratology and Cognitive Science: A Problematic Relation*. <https://www.academia.edu/11912578/Narrative_and_Cognitive_Science_A_Problematic_Relation> 3. 04. 2018.

Interdisciplinarity of cognitive narratology

Sonja Đorić

University of Niš
Faculty of Philosophy

Abstract: *The paper points to the interdisciplinary character of postclassical narratology, with the focus on cognitive narratology, whose interdisciplinarity is reflected in the influence of cognitive psychology, cognitive linguistics, neuroscience, philosophy of mind, and quantum physics. The ideas of cognitive narratology are interpreted through the concepts of David Herman, Marie Laure-Ryan, Monica Fludernik, Brian Richardson, Ellen Spolsky, and Richard Walsh.*

Key words: *interdisciplinarity, cognitive narratology, postclassical narratology*